

TAMÁS LAJOS :

ALBÁNIAI TANULMÁNYUTAM. AZ ALBÁN NEMZETI ÉS IRODALMI NYELV KÉRDÉSE

* *Előadás a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály 1953. I. 19-én tartott ülésén*

Beszámolómat három részre osztom: az elsőben tanulmányutamról általában, a másodikban az Albán Tudományos Intézet (ATI) munkásságáról és a készülő albán-magyar szótárról, a harmadikban pedig az albán nemzeti és irodalmi nyelv kérdéséről beszélek.

Ez utóbbira azért fogok külön kitérni, mert a nemzeti és az irodalmi nyelv kérdése Sztálin döntő jelentőségű nyelvészeti cikkei és levelei nyomán új megvilágításban vetődik fel nemcsak a Szovjetunió népeinek akadémiáin, hanem a népi demokráciákban s így nálunk is. Pais Dezső tagtársunk legutóbb a szegedi nyelvészkongresszuson tárgyalta a magyar irodalmi nyelv fejlődésének és kialakulásának eddig alig vizsgált problémáját s úttörő kísérletet tett a marxizmus-leninizmust alkotó módon tovább fejlesztő sztálini elvek alkalmazására.

Őszinte örömmel készültem erre a beszámolóra, hiszen tárgyánál fogva is újabb bizonyága annak, hogy a népi demokráciák tudományos életében — a hatalmas Szovjetunió vezetésével — nemcsak gazdasági és politikai, hanem kulturális téren is mindinkább megvalósulnak a baráti együttműködéssel és kölcsönös támogatással megoldott feladatok. E feladatok számontartásából és megoldásából a felszabadított népek Akadémiái is mindinkább igyekeznek kivenni részüket.

I.

A mult év áprilisában Erdey-Grúz Tibor, Akadémiánk főtítkára értesített, hogy az albán-magyar kulturális szerződés keretében hosszabb időre a baráti Albán Népköztársaságba utazhatok, hogy ott az ATI vezetésével és kutatóival tapasztalatcserét folytassak s nyomtatásra készítem elő az első albán-magyar szótár Budapesten készült nyers kéziratát.

Július elsején szovjet repülőgép vitt Tiranába. Háromórás, számomra rendkívüli élményt jelentő út után érkeztem meg az albán fővárosba, ahol az ATI vendégeként egészen szeptember 10-ig maradtam. Sokat vártam ettől a tanulmányúttól, de még többet kaptam. Szeretetremlő vendéglátóim jóvol-

tából és szüntelen segítségével — útitervem maradéktalan megvalósítása mellett — több tanulmányi kirándulás során megismerkedhettem Enver Hodzsa népének országával, a hősi albán nép országépítő munkájával. Tanúja lehettem annak a proletár nemzetköziség jegyében folyó gazdasági és kulturális együttműködésnek, melynek keretében a szovjet és népi demokratikus szakemberek válllvetve támogatják az új, szocialista hazát építő albán nép soha nem látott erővel kibontakozó erőfeszítéseit.

Kétségtelen, hogy egyetlen európai népi demokráciában sem vártak oly súlyos feladatok a fasiszta rablóhadjárattól feldúlt és kirabolt ország újjáépítőire, mint éppen a sokat szenvedett Albániában. Súlyosak voltak ezek a feladatok először azért, mert a hosszú évszázadokon keresztül a népre nehezedő feudális kizsákmányolás, a bégek, agák, bajraktárok uralma, valamint a több évtizedes imperialista rablógazdálkodás leküzdhetetlennek látszó akadályokat gördített a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés útjába egészen addig, míg a Szovjet Hadsereg világraszóló győzelme az albán szabadságmozgalom, a Nemzeti Felszabadító Háború (Lufta Nacional-Çlirimtare) diadalának feltételeit meg nem teremtette. És még súlyosabbá váltak ezek a feladatok azért, mert a fasiszta olasz és német intervenciók a második világháborúban feldúlták Albánia városait és falvait, tönkretették a hidakat, utakat és kikötőket, felélték és elhajtották az állatállományt s egészben véve több mint huszonöt milliárd forintnyi anyagi kárt okoztak a fejlődésében amúgy is visszatartott országnak.¹

A Szovjetunió állandó, önzetlen támogatására támaszkodó néphatalom az 1944 november 29-én kivívott teljes felszabadulás óta nemcsak a fasiszta barbárok embertelen pusztításainak nyomait tüntette el, hanem az országépítés terén is kimagasló, forradalmi jelentőségű eredményeket ért el. Amikor a szótári munkálatok befejezése és a Magyar Nyelvtudományi Intézet munkáját ismertető ankét után országjáró kirándulásokra mentünk, már alig láthattuk nyomát annak, hogy a fasiszták mintegy 1300 falut dúltak fel s csak Korcsában (Délalbánia) figyelmeztetett kísérem, Stefanaq Pollo, az ATI alelnöke, hogy a vásáraitól évszázadokon át ismert kereskedőváros: Voszko-poj, ma is romokban hever. Északtól délig rendbehozott műutakon közlekedtünk az Intézet rendelkezésemre bocsátott autóján s mindenfelé feltűnt a sok bitumenes út, amire nagy szükség is van főleg addig, míg a felszabadulás előtt egyáltalában nem létező vasúti hálózat sűrűbb nem lesz. Ma már vasút köti össze Tiranát nemcsak Durrës városával, a legfontosabb kikötővel,

¹ Ld. bővebben P. Manesha könyvét: Albánia a szocializmus útján. Szikra. Budapest, 1951. 48. l.; Albánia újabb történetéről kitűnően tájékoztatnak a következő munkák: Enver Hodja, Rapport au Ier Congrès du Parti Communiste d'Albanie sur l'activité du Comité Central et sur les devoirs nouveaux du Parti. Tirana, 1948; Enver Hodja: 10 années d'existence sous la conduite du Parti. Tirana, 1952; sok tanulság meríthető Pierre Courtade magyarul is megjelent Úti Naplójából (Szikra. Budapest, 1950).

ahová vasárnaponként mentünk el hétvégi pihenőre, hanem a fővárostól délkeletre fekvő Elbasan-nal is. Durrës partvidékén munkásüdülők sorakoznak egymás mellett s ezek száma országsszerte gyarapszik, hogy az 1945 óta csaknem négyszeresére szaporodott munkásosztálynak biztosítsa a megérdemelt pihenést. Utunk vasárnaponként a tiranai s a legmodernebb szovjet gépekkel felszerelt, több mint 20 000 orsós Sztálin-Textilkombinát mellett vezetett el s gyönyörködhattunk az út mentén épült emeletes munkásházakban, melyekből egész kis városka kerekedik ki. A Szovjetunió műszaki és anyagi segítségével készült a szelitai vízierőmű is, mely villamos energiával és kitűnő ivóvízzel látja el a fővárost, ahol állandóan folynak a vízvezetéki hálózatot továbbfejlesztő munkálatok.

Ma már épül az északalbániai Mati-folyón az ötéves terv egyik legnagyobb alkotása, a villamos vízierőmű is, mely az ország kétharmadát fogja ellátni, dolgozik a lecsapolt maltyi mocsárvidéken épült modern berendezésű cukorgyár, a shkodrai dohányfinomító s a két- és ötéves tervnek itt fel sem sorolható számos más ipari üzeme. A mocsarak lecsapolásával egyidőben el fog tűnni a ma már teljesen megfékezett malária (1938-tól 1951-ig 60%-ról 15%-ra csökkent a megbetegedések száma) s a vetésterület az ötéves terv végére 1945-höz képest a kétszeresére fog emelkedni. Ez teszi majd lehetővé, hogy Albánia önellátó országgá váljék.

Mindebből kiviláglik, hogy Albánia, mely 1944-ben a kapitalista fejlődés nagyfokú megkerülésével jutott el a szocializmus küszöbére, ma a Szovjetunió segítségével és az Albán Munkapárt vezetésével igen gyors ütemben fejlődik modern agrár-ipari országgá. A felszabadulás előtt elmaradt mezőgazdasággal és fejletlen iparral rendelkező agrárország volt, melyet a feudális és fasiszta uralkodó osztály az imperialista nagytőke gyarmatává züllesztett s a fasiszta beolvasztók prédájául vetett oda. Mussoliniék nyíltan hangoztatták, hogy egy-két nemzedéken belül az albán nyelv lomtárba kerül.

Az ország történetén végigpillantva megállapíthatjuk, hogy a hosszú évszázadok során alig akad néhány évtized, amikor a szabad, vagy legalább viszonylag szabad fejlődés lehetősége adva volt. A XIV. sz. végén kezdődő és 1912-ig tartó török rabság folytonosságát csak Szkender bég 25 éves szabadságharca szakítja meg a XV. sz.-ban, míg a XIX. sz.-ban sűrűn ismétlődő felkeléseket, Rrapo Hekalét és másokét, rendre vérbe fojtja az önkényuralom. 1912-ben az albán nép lerázza ugyan a török igát s kikiáltja a függetlenséget, de ezentúl az imperialista rabság ellen kell küzdenie, melynek a feudális nagyurak és a fasiszta burzsoázia a szálláscsinálói. A nemzeti függetlenség, a független albán állam, polgári forradalom nélkül született meg s így a hatalom továbbra is a feudális osztály kezében maradt.

A polgári demokratikus fejlődés lehetőségéről tulajdonképpen csak az Ahmed Zogu népellenes uralmát megelőző néhány év (1920—1924) folyamán beszélhetünk. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom mozgósító hatására

1920-ban az albán nép is fegyvert ragadott s Vallonában (Vlorë) a tengerbe szórta az olasz imperialistákat. Ezután néhány évig viszonylag liberális és demokratikus kormányok következtek. Az imperialista támogatással 1924 végén visszatérő Zogu azonban ismét elállja a haladás útját, bebörtönzi, száműzeti vagy megöleti a köztársaság híveit s előkészíti az 1939-ben bekövetkező fasiszta okkupációt, melyet az olasz nagytőke behatolása előzött meg. Zogu silány földreformja porhintés volt a nép szemébe, az a néhány koszovói család, akit mocsaras vidékekre telepített, nagyrészt a malária áldozata lett, a megmaradtakat pedig a felszabadulás után azonnal máshová helyezték el. A parasztság kizsákmányolása miben sem különbözött a török elnyomók módszereitől. Zogu diktatúrája idején alakultak meg a nagyobb városokban az első kommunista szervezetek, melyek már akkor Enver Hodzsa mögött sorakoztak fel s gyorsan gyarapodva az 1941-ben megalakult Albán Kommunista Pártba tömörültek. Zogu csak a fasisztabarát, népellenes írókat és folyóiratokat tűrte meg s sietett betiltani a néhány hónapon keresztül megjelenő Bota e re (Új Világ) c. folyóiratot, mely a szocialista forradalom eszméjével rokonszenvezett s lelkesedéssel fordult a szovjet irodalom s a haladó orosz és nyugati irodalom remekei felé. Ez a sors érte az elnyomás ellen lázadozó Migjeni »Szabad versek« c. kötetét is.

A fasiszta okkupáció éveiben indult meg az albán hazafiak, munkások, parasztok, értelmiségiek áramlása a hegyekbe, ahol egyre nagyobb partizán egységek vették fel a harcot az idegen betolakodókkal az 1941. évi illegális konferencián megalakult kommunista párt vezetése alatt. A Párt szervezte meg az 1943 nyarán megalakult Albán Felszabadító Néphadsereget is. Dicső harcainak, az ország szabadságáért és függetlenségéért elesett hőseinek emlékeit külön múzeumban gyűjtötték össze s ez volt az első múzeum, melyet Tiranában meglátogattam. Az ott látottakat tanulmányi kirándulásaink során kísérim elevenítették meg személyes tapasztalatokon alapuló elbeszéléseikkel és magyarázataikkal s egyik legnagyobb élményem az volt, hogy az ATI kutatóinak nagy része, férfiak-nők egyaránt, alig tíz éve még fegyverrel kezükben mint partizánok vagy mint a néphadsereg tagjai harcoltak a hazájukra rontó imperialista fosztogatók ellen.

A pogradeci (ochridai) tó partján St. Pollo megmutatta azt a helyet, ahol olasz páncélkocsik elleni hősi küzdelemben elesett A. Xhuvaninak, az ATI Nyelvészeti Osztálya vezetőjének fia. V. Konomitól, az ATI gazdasági vezetőjétől tudtam meg, hogy a Történeti Osztály fiatal munkatársnője Mediha Jasa csak úgy maradt életben, hogy Zihni Sako, a népszerű író és költő, a tiránai fasiszta őrség éberségét kijátszva, éjnek idején valósággal becsempészte egy kórházba, ahol még idejében megoperálhatták. Mediha Jasa ma a klerikális reakció történetének megírásához gyűjti az anyagot s típusa a felszabadult albán nőnek, akinek a feudalizmusban még a családon belül sem volt egyenjogúsága. Ma a nőt a férfival egyenlő jogok illetik meg a magán-,

politikai és társadalmi élet minden területén.¹ Izlám szokás szerint fekete feredzsét hordó és fátyollal letakart arcú nőket inkább csak északon láttam, Tiranában már az öregebb asszonyok is levetették a fátyolt.

A nemzeti felszabadító háború dicsőséges harcai a kommunisták vezetése mellett sziklaszilárd erkölcsi-politikai egységgé kovácsolták az albán dolgozó népet, mely az olasz neofasiszták, a tito- és monarchofasiszták gyűrűjében a végre kiharcolt szabadság és függetlenség birtokában a szocializmus bevezetésén erősödővé építi ki hazáját. Ennek az erkölcsi-politikai egységnek valóságát éreztem fenn Krujában, Szkender bég várának büszke romjai között, a pogradeci tó mellett, amikor azt hallottam, hogy egy albán parasztlány élete vesélyeztetésével fogott el egy a határon átdobott titóista kártevőt, továbbá a lenyűgöző augusztusi fesztiválon, ahol Albánia minden vidékéről festői népviseletben vonult fel az ország népe, hogy bemutassa a népzene, a népi táncművészet legjavát. Ott, az albán nép nagy fiáról Qemal Stafáról, a szabadság-hős költőről elnevezett hatalmas tiranai stadionban voltam tanúja annak a határtalan szeretetnek és lelkesedésnek, mellyel az egész dolgozó nép övezi felszabadító harcának hős szervezőjét, az országépítés bölcs irányítóját: Enver Hodzsát.

II.

1944 november 29-én nem egészen két héttel Tirana felszabadítása után az albán nemzeti felszabadító hadsereg Shkodrából is kiűzte az ellenség maradványait s Jugoszlávia területén üldözte őket tovább. A felszabadító hadjárat diadala nemcsak a gazdasági és társadalmi, hanem a kulturális fejlődés útjából is elhárította az évezredek akadályait. A feudális rendszer teljes szétzúzása után az ország kulturális és tudományos életét is szinte alapjaitól kellett újjáépíteni, illetve megszervezni.

Csak néhány jellemző adatot említünk a megdöntött uralkodó osztályok bűnös »kulturpolitikájának« jellemzésére. Korcsában, az ország gazdaságilag fejlettebb déli részében, 1886-ban nyílt meg az első albán tanítási nyelvű elemi iskola, a Shkumbin-folyó melletti Elbasan városában pedig 1909-ben az első tanítóképző. A korcsai elemi iskola megnyitása szorosan összefügg az albán Újjászületés mozgalmával, mely a többi balkánfélszigeti nép szabadságmozgalmával együtt az 1877/78. évi orosz-török háború után kapott erőre s a kereskedő és ipari burzsoázia érdekeinek képviselésében indította meg a harcot az önálló, független Albániáért, a nemzeti nyelvért, irodalomért, tudományért s nagy érdeklődéssel fordult a nép felé.² Az albán újjászületés előharcosai általában az emigrációban küzdenek haladó eszméik győzelméért s munkáik is többnyire külföldön jelennek meg: Görögországban, Romániában, Bulgáriá-

¹ Constitution de la République Populaire d'Albanie. Tirana, 1951. Article 17.

² Dh. S. Shuteriqi, Letërsia e re shqipe. Tiranë, 1950. 11, 23. l.

ban, Olaszországban, majd Amerikában. Az első korcsai elemi iskolában azokból az albán tankönyvekből tanítottak, melyeket a 'Shoqëria e Stambollit' (Konstantinápolyi Társaság) bukaresti fiókszervezetének tagjai írtak déli albán nyelven s Bukarestben készültek. Hiába fenyegette egyházi átokkal a görög-ortodox egyház az albán patriótákat, hiába támasztott állandó nehézségeket a török uralom, Közép- és Délalbániában még a múlt század végén további néhány iskola nyílt meg s az is gyakran előfordult, hogy a görögnyelvű iskolákban titokban tanítottak albánul. Mindamellett az albán közoktatás ügye egyes helyi kezdeményeken túlmenően nem tudott felvirágozni s bizonyos fellendülést csak az 1912—24 közötti időszak hozott a függetlenségi nyilatkozat utáni években, amikor már néhány középiskolát is szervezhettek. Főiskolák alapítására csak a felszabadulás után kerülhetett sor.

Ilyen előzmények után érthető, hogy a felszabadulás pillanatában Albánia lakosságának 85%-a nem tudott írni-olvasni, mivel a tanulás az elnyomó kisebbség előjoga volt s az írástudatlanság főleg az északi hegyvidéken öltött szinte hihetetlen arányokat, ahol a bajraktárokkal az élén még a nemzeti rend is továbbélt s csak 1944 után indult bomlásnak. Ez a százalék erősen megközelíti azokat az arányokat, melyeket a Szovjetunió számos elmaradt népénél találunk (pl. Üzbekisztánban, Burját Mongóliában, stb.) a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme idején s melyet azóta teljesen felszámoltak.¹ A néphatalomnak ezen a téren is jóvá kellett tennie a tömegeket szellemi sötétségben tartó letűnt rendszer gonosz mulasztásait. 1946-ban törvényt hozott az általános tankötelezettségről, kiépítette az általános és középiskolák hálózatát s a népművelési szervek és tömegszervezetek mozgósításával megindította az írástudatlanság elleni harcot (lufta kundër analfabetizmit), mely gyors ütemben halad a teljes győzelem felé. A felszabadulás óta több mint 200 000 ember tanult meg írni-olvasni s ez a szám állandóan gyarapszik, hiszen még 1949-ben kormányrendelet tette kötelezővé minden állampolgár számára az írás-olvasás mielőbbi elsajátítását. Annak idején a Szovjetunió is hasonló intézkedésekkel harcolt a munkások és parasztok kulturális színvonalának emelése érdekében s Sztálin a XVI. pártkongresszuson külön kiemelte az általános tankötelezettség megvalósításának fontosságát a kulturális forradalom szempontjából.² Az 1952—53. tanévben indult meg a hétéves általános iskolai oktatásról szóló rendelet végrehajtása, mely különösen az albán falu kulturális felemelésének döntő eszköze.

Az első felsőfokú tanintézet: a Pedagógiai Főiskola 1946-ban nyílt meg s feladata középiskolai tanárok képzése. A népgazdaság különböző ágainak szakemberszükségletéről megfelelően szervezett, jól felszerelt technikumok és szakiskolák gondoskodnak, melyek eredményes működéséhez szovjet

¹ Ld. a Voproszi jazikoznanyija v szvetye trudov I. V. Sztalina (Moszkva, 1952) c. munkában Szanzsejev cikkének vonatkozó részét, 327—28. l.

² I. V. Sztálin Művei, XII. köt. 321. l. Szikra.

tanárok nyújtanak nagy segítséget. A magasabb képzettségű szakkáderek a Szovjetunió és a népi demokráciák egyetemén tanulnak. Budapesten is mintegy 90 albán hallgató végzi egyetemi tanulmányait s nyelvünk elsajátítását — mely nem kis munkát jelent nekik — nagy mértékben fogja megkönnyíteni a nemsokára megjelenő albán-magyar szótár, melynek létrejöttében Schütz Istvánon, a Magyar Távirati Iroda munkatársán kívül két nálunk tanuló albán hallgató is közreműködött.

Az albán tudományos élet legfontosabb, forradalmi jelentőségű eseménye a felszabadulás után azonban az akadémiai funkciókat is ellátó Albán Tudományos Intézet megalapítása volt 1947-ben. Ezzel egyszersmindenkorra vége szakadt annak a korszaknak, amikor az albán nyelv, az albán történelem, néprajz, bibliográfia s általában a nemzeti tudományok kérdéseivel túlnyomóan idegen tudósok foglalkoztak a Kristoforidhik, Mitkok, Fan S. Nolik és mások mellett s külföldi szakemberek kutattatták az ország természeti kincseit imperialista gazdáik megbízásából.

Az ATI nyelvi és irodalmi, történelmi és gazdaságtörténeti, végül pedig természettudományi és biológiai szakosztályainak keretében először nyílt lehetőség arra, hogy az albán nép saját kezébe vegye saját tudományának ügyét. A marxizmus-leninizmus tanításainak mindinkább elmélyülő alkalmazásával az albán kutatók és tudósok olyan tudományt teremtenek, mely Sztálin szavaival élve: »nem keríti el magát a néptől, nem tartja magát távol a néptől, hanem kész szolgálni a népet, kész a népnek a tudomány minden vívmányát átadni, amely a népet nem kényszerből, hanem önkéntesen, szívesen szolgálja«. M. Konomi, az ATI első elnöke, megnyitó beszédében büszkén jelenthette ki: »A tudomány és a kultúra szabad fejlődésének minden feltételét megteremtettük hazánkban«.¹

Az ATI vezetősége még 1947-ben az albán népgazdaság és tudomány adott helyzetéből és szükségleteiből kiindulva mérte fel az egyes szakosztályokra váró feladatokat. Az egyik legsürgetőbb tennivalónak az egységes nemzeti és irodalmi nyelv kérdésének tudományos megvitatása bizonyult, mellyel az 1952. év folyamán két ülészak: a januári és a szeptemberi foglalkozott. Erre a kérdésre az alábbiakban még visszatérek.

A Nyelvészeti Szakosztály legnagyobb tervmunkája az Albán Értelmező Szótár, mely a szótári bizottság gondozásában több éve készül s értesülésem szerint ez év vége felé jelenik meg. Hasonlíthatatlanul nehezebb körülmények között, gyéresebb irodalmi és tudományos előzmények után és szerényebb anyagi eszközökkel kell ezt a nagyjelentőségű feladatot albán kartársainknak megoldaniok, mint nekünk. Körülbelül 20—22 000 címszót, sok kifejezést fog tartalmazni s addig is, míg az Albán Nagyszótár meg nem jelenik, a nyelv-

¹ Buletin i Institutit të Studimeve, Nr. 1. 9. I. Tiranë, 1947. A Buletinnek ma már külön természettudományi és külön társadalomtudományi számai jelennek meg.

használat szabályozójának szerepét kell betöltenie. Az ATI vezetősége lehetővé tette, hogy készülő albán-magyar szótárunk anyagát ennek a gazdag kéziratnak alapján vizsgáljuk felül, egészítsük ki, dolgozzuk át. Ez rendkívül nagy segítséget jelentett, mert hiszen egészen más dolog egy éppen most kikristályosodó, jó és vitatható újításokat nap-nap után felvető, a gyors fejlődést nem mindig egyenletesen követő szókészletet megragadni, az irodalmi nyelvi kétféleség útvesztőiben eligazodni, mint egy olyan nyelv szótárán dolgozni, melynek a társadalmi fejlődés kedvező vagy kielégítő feltételei között kialakult, de mindenesetre kialakultabb és ezért jóval könnyebben megragadható szótári szókészlete van. Érthető tehát, hogy az albán szótárak írói sok olyan fogas kérdésbe ütköznek, melyek pl. az orosz-magyar vagy francia-magyar szótárakkal kapcsolatban fel sem merülnek (milyen mértékben köznyelvi egy adott szó? melyik változat tekintendő köznyelvinek? hogyan érzékeltessük a szókészlet mozgását? milyen módon veendő figyelembe és mennyire az irodalmi nyelvi kétféleség? stb.). Az is érthető, hogy albán munkatársaink és főleg A. Xhuvani támogatása és segítsége nélkül az albán-magyar szótár megírása számunkra szinte lehetetlen lett volna, az együttműködés eredményeként viszont alig kétséges, hogy sikerült nagy mértékben elkerülnünk az ATI segítsége nélkül készült szótárak hibáit. Azt, hogy három munkatársam (A. Xhuvani mellett E. Çabei és A. Kraini) támogatása milyen méretű volt, legjobban mutatja, hogy nyers kéziratunk átdolgozása és kiegészítése, egyenlőtlenségeinek eltüntetése csaknem két teljes hónapon át napi 8—9 órás munkát igényelt. Ezalatt jutott idő arra is, hogy elvi kérdéseket megvitasunk, részletkérdéseket tisztázzunk, aminek az értelmező szótár is hasznát látta: meghatározások, értelmezések váltak így pontosabbá, a példaanyagba több közmondás került s néhány száz szót is átvettek a mi nyers kéziratunkból. Szerény viszonzása volt ez a mi szótárunkba került néhány ezernek.

Megbeszéléseink során helyesnek bizonyult az a döntésünk, hogy az albán-magyar szótár törzsanyagát a toszk¹ jellegű irodalmi nyelv képezze. Emellett a hangalakbeli eltéréssel ejtett geg szavakat is közöljük a megfelelő toszk szóra való utalással (pl. *anmik* vö *armik*, *kangë* vö *këngë*, *kambë* vö *këmbë*, *mbram-* vö *mbrëm-*, stb.) s a tipikusan eltérő szókezdő hangcsoportokat is utalással oldjuk meg. Így a szótár geg szövegek megértéséhez is jelentős, bár nem minden esetben teljes segítséget nyújthat, geg (és toszk) tájszavakat ugyanis viszonylag keveset vettünk fel. Kihagytuk nyers kéziratunknak azokat a — főleg napilapokból gyűjtött — címszóit, amelyek az albán szóképzés szabályaival nehezen vagy egyáltalában nem férnek össze, a 'rosszul hangzó' neologizmusokat (pl. *fuqimisht* 'erőteljesen, hatalmasan', amelyet a *fuqi* 'erő, hatalom' szóból képeztek a helyes *vazhdim* 'folytatás' — *vazhdi-*

¹ A toszk és geg nyelvjárásról és irodalmi nyelvről lejjebb szólunk bővebben (ld. III. rész).

misht 'folytatólagosan, folyamatosan' szópár mintájára). A többé-kevésbé meghonosodott idegen szavak mellett a szócikk végén zárójelben felvettük a helyettük egyre jobban meghonosodó albán megfelelőket a nyelv tisztaságára vonatkozó lenini tanítást tartva szem előtt: *abnegacion* (*vetëmohim* 'önmegtagadás' a *vetë* 'saját maga' és *mohim* 'tagadás' szavakból), *abuzim* (*shpërdorim*), *akompanjim* (*shoqërim*), *anemik* (*i pagjak*), *predominioj* (*mbizotëroj*), *proklamoj* (*çpall*), stb. s ugyanúgy jártunk el sok török eredetű szóval is, ezek ugyanis az össznépi nyelvből gyakran a tájnyelvekbe vagy a városi zsargonokba szorulnak vissza, vagy máris feledésbe merültek: *asqer* 'katona', (*ushtar*), *bahçevan* 'kertész' (*kopshtar*), *batakçillëk* 'csalás' (*mashtirim*), *byrëm* 'tessék!' (*urdhëro*), stb. Mellőztük általában a csak az öregebb nemzedékek nyelvében előforduló turcizmusokat is. Ezzel szemben súlyt helyeztünk az élő mindennapi nyelvben gyakran előforduló állandó kifejezésekre, a társalgás nyelvének frazeológiájára.

Az albán-magyar szótárral kapcsolatban sok helyesírási kérdés is felmerült, mert bár az ATI még 1951-ben kiadott egy jól megfontolt helyesírási szabályzatot (Ortografia e gjuhës shqipe. Tiranë), a helyesírásban mindmáig számos ingadozás tapasztalható, amelyek fokozatos megszüntetése kívánatos és lehetséges. Ezeket a kérdéseket külön ankét keretében vitattuk meg a nyelvészeti szakosztály munkatársaival. Megfontolásra érdemesnek találták azt az álláspontomat, melyet Shuteriqi is képviselt a szeptemberi ülészen tartott előadásában,¹ hogy a szóvégi *b*, *d*, *g*, *gj*, *dh*, *z*, *v* mássalhangzóknak a beszélt toszk nyelvben előforduló zöngétlenedését ne jelöljük fonetikusán (pl. i *math* 'nagy' zöngétlen szóvégi mássalhangzóval; de i *madhi* 'a nagy' zöngéssel, mert ebben az alakban a *-dh-* nincs szóvégeben), hiszen pl. az orosz *gorod-goroda* sem alkalmazza a fonetikus jelölési módot. A zöngétlenülés jelölésének elhagyásával a nyelvi egység ügyének is jó szolgálatot teszünk, mert a gegben a fenti mássalhangzók minden helyzetben zöngések s így megkönnyítjük a helyesírás megtanulását, ami az írástudatlanság ellen folyó sikeres harc szempontjából sem közömbös. Az ATI a helyesírás kérdéseivel való beható foglalkozást továbbra is fontos feladatának tekinti s teljesen tudatában van annak, hogy bár az 1951. évi szabályzat nagy lépést jelentett előre, a végleges rendezés ügye még nem tekinthető lezártnak.

Az Értelmező Szótár készítése és a helyesírás gondozása korántsem meríti ki a nyelvi és irodalmi szakosztály munkásságát. Nemrégiben jelent meg a korán elhunyt K. Cipo kétkötetes albán leíró nyelvtana,² mely a toszk irodalmi nyelv szabályainak eddig legrészletesebb és legjobb kézikönyve.³

¹ Mbi gjuhën tonë letrare kombëtare, 14. l. (kézirat).

² Gramatika shqipe. Tiranë, 1949; Sintaksa. Tiranë, 1952.

³ K. Cipo, az elbasani születésű tudós, volt közoktatásügyi miniszter, a nyelvészeti osztály főnöke volt A. Xhuvani mellett. Albán nyelvtanát oroszra is lefordították.

1951 augusztusában kezdődtek a 25 000 szavas albán-orosz szótár munkálatai, mely a tervek szerint 1953-ra készül el. Behatóan foglalkozott a szakosztály a tudományos és műszaki nyelv egységesítésének kérdésével, ami a közoktatás és a népgazdaság szempontjából igen lényeges. Ezt egyfelől a szocialista fejlődés gyorsasága, másfelől pedig a kapitalista fejlődés csökkenvényessége következtében örökölt hiányosságok teszik halaszthatatlanul szükségessé. A nyelvi és irodalmi szakosztály intézi a szovjet és a haladó világirodalom remekeinek fordítását is, melyek közül egyre több jelenik meg albánul is. 1951-ben jelent meg Sztálin »Marxizmus és nyelvtudomány« c. korszakalkotó művének fordítása.¹ Nemsokára antológiák fognak megjelenni a népi líra és epika legjavából.

A történeti és gazdaságtörténeti szakosztály munkatársai tevékeny részt vesznek tankönyvek írásában s monográfiákat készítenek (A. Buda pl. Szkender bégről és koráról készít alapvető munkát). Igen sok anyagot gyűjtött össze az Újjászületés korának (1878—1912) feldolgozásához, valamint Albánia legújabbkori történetének megírásához, főleg moszkvai, szófiai, bukaresti és budapesti levéltárakból. Eredményesen végzi a marxizmus-leninizmus klaszszikusainak albánra fordítását s a Párttörténeten kívül máris lefordította Marx, Engels, Lenin és Sztálin legfontosabb műveit. Nagyot fejlődött az ATI kebelében szervezett Történeti Levéltár, melyet úgyszólván a semmiből kellett megteremteni. Széleskörű, az egész országra kiterjedő gyűjtőmunka előzte meg az első albán múzeumok: a Régészeti és Néprajzi, valamint a Természettudományi Múzeum megnyitását 1948-ban.

A természettudományi és biológiai osztály, mint azt Sotir Angjeli hangoztatta a munka megkezdésének napján, különösen nehéz körülmények között indult. A természettudományi munkának még kevésbé voltak hagyományai, kevés volt az erre alkalmas, megfelelő képzettségű szakember, de ezeknek helyes megszervezésével és a Szovjetunió segítségével ez a szakosztály is számottevő eredményeket tudott elérni. Már kezdettől fogva, helyzetfelmérő és adatgyűjtő munkája mellett, igyekezett a népegészségügy és népgazdaság szempontjából legfontosabb kérdéseket napirendre tűzni és megoldani. Kiépítette a meteorológiai és vízmérő állomások hálózatát, rendszeresen foglalkozni kezdett az újraerdősítés kérdésével, mely utóbbi a fasiszta rablógazdálkodás nyomainak eltüntetése, továbbá a szárazság és karsztosodás elleni harc szempontjából egyike a legégetőbbeknek. A Közegészségügyi Minisztériummal együttműködve feltérképezte a maláriás vidékeket s közzétette az egyes vidékekre vonatkozó statisztikai adatokat. Rendszeres expedíciókat küldött az ország ipari és gyógynövényeinek felkutatására, az ásványi kincsek és érclek lelőhelyeinek felkutatására, foglalkozott a talajjavítás, az állattenyésztés kérdéseivel. Nemrégiben kezdte meg munkáját a korszerű, szovjet műszerek-

¹ Mi çështjen e marksizmit në gjuhësi. Tiranë.

kel felszerelt anyagvizsgáló intézet. A természettudományi és biológiai szakosztályra különösen sok és nehéz feladat hárul a kétéves tervet követő ötéves terv végrehajtásában, a minisztertanács tehát határozatot hozott, hogy a más szervekhez beosztott szakemberek hetenként egy napot az ATI-ben dolgozzanak. Ez nemcsak munkaerőben jelent erősítést, hanem a tudományos munka és a gyakorlat kapcsolatát is szorosabbra fűzi.

Az ATI munkája átfogja az albán gazdasági és kulturális élet csaknem minden területét; működését az egész albán dolgozó nép szeretettel, nagy figyelemmel és érdeklődéssel kíséri. Az albán tudományos és kulturális életnek ez a legfőbb központja és műhelye most további hatalmas fellendülés előtt áll. Mint K. Paparisto, az ATI elnöke közölte a múlt év májusában tartott beszámolójában: a tudományos dolgozók létszáma 1951-től 1955-ig három és félszeresére, az intézet költségvetése pedig négy és félszeresére emelkedik. Az ország termelő erőinek tervszerű fejlesztésével, a szocializmus alapjainak lerakásával párhuzamosan soha nem tapasztalt gyors ütemben fejlődik és fog fejlődni továbbra is a tudomány és a kultúra, mely 1944 végétől mostanáig máris többet fejlődött, mint a feudalizmus hosszú évszázadai alatt. Az utóbbi nyolc esztendőben pl. hasonlíthatatlanul több könyv jelent meg Albániában, mint azelőtt több száz év alatt.

Az ATI fejlődésének szilárd politikai és anyagi alapját az albán dolgozó nép teremti meg, amely az Albán Munkapárt és Enver Hodzsa vezetésével gyors ütemben eleven valósággá váltja az ötéves népgazdasági tervet. Nincs már messze az idő, amikor megvalósulhat az albán kultúra munkásainak nagyszerű terve: az ATI átalakulhat — Albán Tudományos Akadémiává.

III.

Az ATI munkásságának rövidre fogott ismertetése után áttérek az albán nemzeti és irodalmi nyelv kérdésének megvilágítására. Távolról sem kimerítő tárgyalás a célom, mert erre elsősorban az albán nyelvészek hivatottak; a probléma azonban mind általános nyelvészeti szempontból, mind pedig az irodalmi nyelvek kialakulásának története szempontjából annyira érdekes, hogy áttekintő elemzése számunkra még ebben a formában is sok hasznos tanulsággal járhat. Sok tanulsággal már azért is, mert mint Avanyeszov Sztálin nyomán megjegyzi: »A nemzetek kialakulásának útjai a különböző adott viszonyoktól, a kapitalizmusba való átmenet idejétől, a nemzeti felszabadító mozgalmak jellegétől függően igen különbözők. Köztudomású, hogy ezt a kérdést Sztálin a nemzeti kérdéssel foglalkozó egész sor klasszikus munkájában dolgozta fel. A tényleges, adott történeti feltételektől függően a különböző nemzeti nyelvek fejlődése is igen változatos formákat

ölt . . .¹ Mint látni fogjuk, az albán nemzeti nyelv fejlődésének is megvannak a maga sajátosságai a többinek fejlődésével egyező vonásai mellett.

Emlékeztetnünk kell itt mindenekelőtt azokra a fejtegetésekre, amelyekkel Sztálin a nemzeti nyelv fejlődését, jellegét és szerepét világítja meg. A nemzeti nyelvről Sztálin ezeket írja : »A továbbiakban a kapitalizmus megjelenésével, a hűbéri széttagoltság felszámolásával és a nemzeti piac kialakulásával kapcsolatban a népek nemzetekké fejlődtek, a népek nyelvei pedig nemzeti nyelvekké. A történelem azt tanítja, hogy a nemzeti nyelvek nem osztálynyelvek, hanem az egész nép által használt nyelvek, közösek a nemzet valamennyi tagja és egységesek az egész nemzet számára.«² Az egységes és közös nemzeti nyelv — mint arra már Marx rámutatott — úgy keletkezik, hogy a nyelvjárások a gazdasági és politikai koncentráció következtében szintén koncentrálódnak, összpontosulnak.³ A nemzeti nyelv — mondja tovább Sztálin — magasabb forma, melynek a nyelvjárások, mint alacsonyabb formák alá vannak rendelve.⁴ Az irodalmi nyelv viszont nem holmi második nyelve a népnek, nemzetnek, hiszen nincs külön alapszókincse és nyelvtani rendszere,⁵ nem áll szemben az egész nép által használt nyelvvel, hanem — mint Tomasevskij mondja — »mintaszerű, kidolgozott nyelv, mintegy általánosítása a népnyelv kifejezési lehetőségeinek . . .« Az irodalmi nyelv nem azonos az »irodalom nyelvével« vagy a »költői nyelvvel«. Az irodalmi nyelv használata messze túllépi a szépirodalom határait. Ezt a nyelvet és a helyes, mintaszerű beszéd szabályait tanítják az iskolában, amelyek a leíró nyelvtanokban és szótárakban tükröződnek. Az irodalmi nyelvnek sajátos szabályai vannak, »amelyeket mi a 'helyesség' és az 'általánosan kötelező alkalmazás' jellegével ruházunk fel.«⁶ Ilyen értelemben használjuk mi is az »irodalmi nyelv« kifejezést, hangsúlyozva, hogy közte és a szépirodalom nyelve között szoros, állandó kapcsolat áll fenn.

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg, milyen a helyzet a mai Albániában a nemzeti és irodalmi nyelv szempontjából.

Annak ellenére, hogy a felszabadulás után fokozott koncentrációs folyamat tapasztalható, mely sokkal erősebb, mint a századforduló óta volt, a feudalizmus társadalmi-gazdasági viszonyai között sajátosan fejlődött nyelvjárások és városi nyelvváltozatok még mindig igen elevenek, bár a szocializmus társadalmi-gazdasági viszonyainak a nyelvjárási széttagoltság elvben már egyáltalában nem felel meg. Természetes, hogy a felszabadulás óta eltelt

¹ A Nyelvtudományi Intézet Közleményei 1951. II. évf. 2. sz. 56. l.

² Marksizm i voproszi jazikoznanyija, 10. l.; Marxizmus és nyelvtudomány, 13. l. Szikra.

³ K. Marx és F. Engels Művei IV. köt. 414. l. (orosz kiadás). V. ö. ehhez még Lenin Művei I. köt. 153. l. Szikra.

⁴ uo. 12; 15. l.

⁵ vö. Lomtyev, T. P.: Marksizistko-lenjinszkoje ucenyije o nacionalnih jazikah. Voproszi Filozofiji 1950. 2, 10. sz. 40. l.

⁶ Irodalomtudományi Értesítő 1951. 2. sz. 93. l.

nyolc-kilenc esztendő alatt az új társadalmi rendnek sem állhatott módjában megteremteni azt a nyelvi egységet, amelynek létrejöttek ugyan a feltételei, de megvalósulása csak fokozatosan megvalósuló összpontosulás eredménye lehet. Tudjuk, hogy a kapitalista fejlődésben élenjáró nemzetek sem érkezhettek el — mindaddig míg fennáll a kapitalizmus — a nemzet minden tagját egyaránt felölelő nemzeti nyelvi egységig, mert a kapitalizmusban még nem tűnhet el a város és falu, a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbség, a termelő erők nem oszlanak el egyenletesen az ország minden részében s a műveltség is az uralkodó osztályok monopóliuma marad. E nemzetek irodalmi nyelvei hiába tekintenek vissza olyan középkori előzményekre, mint Dante, Boccaccio, Petrarca, Wicliff, Chaucer, majd az 1539. évi Villers-Cotterets-i rendelet, az olasz, angol, a francia nemzeti nyelv gyakorlatilag még ma sem minden egyes franciának, főleg pedig nem minden munkásnak és parasztnak egységes és közös nemzeti nyelve. Ezek az egységes nemzeti nyelvek kialakultak és tovább fejlődnek, sőt bizonyos fokig terjednek is az elnyomott osztályok között, elvben ezeknek is nemzeti nyelvei, de a gyakorlat síkján a kapitalizmus társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyai nem teszik lehetővé e fejlődés teljes kibontakozását. Érthető tehát, hogy a sokkal későbbi előzményekre visszatekintő, a kapitalista koncentrációból lényegében kimaradt albán nyelv nem juthatott el az egységes nemzeti és irodalmi nyelv fejlődési fokára s jelenleg még messze van attól, hogy minden albán gyakorlatilag is lényegében azonos normák szerint beszéljen és írjon albánul. Az albánok csupán nyelvjárásilag különböző nyelvközösségének a szocializmus viszonyai között kell döntő módon megerősödni és végleg kialakulnia. Ennek eredményeképpen ki fognak küszöbölődni azok a nyelvjárási jellegzetességek, melyek ma még elég nagy számban őrzik a feudális mult emlékét.

Vessünk egy pillantást a szépirodalom nyelvi viszonyaira. Ha Mark Ndoja, Kolë Jakova, Lazar Siliqi, Mark Gurakuqi verseit olvassuk, akkor az irodalmi nyelv geg változatával van dolgunk, ha pedig Aleks Çaçi, Dh. S. Shuteriqi, Zihni Sako, Shevqet Musaraj, Fatmir Gjata, Luan Qafëzezi verses és prózai műveit nézzük, ott viszont az irodalmi nyelv toszk változata bukkan fel. Érdekes, hogy Shuteriqi, az Albán Írószövetség alelnöke, eredetileg gegül írt,¹ majd a nemzeti és irodalmi nyelv kérdésében vallott meggyőződéséhez híven a toszkra tért át s így írta meg egyebek között az első nagy albán regényt is, melynek címe 'Çlirimtarët' ('A Felszabadítók').

Igen tanulságos számunkra, amit Shuteriqi a toszk mai szerepéről ír: »A Párt és az állam vezetőin kezdve, az albánul írók széles tömegei ma a toszkot használják, akár északi, akár pedig déli születésűek . . . Ma a sajtó nyelve a toszk, mindennemű propaganda ezt a nyelvjárást használja, kezdve a rádió. A tudományos nyelvtannak s az Albán Tudományos Intézet szótárának toszk

¹ vö. Letërsia e re shqipe, 251—266. l.

az alapja, a marxizmus-leninizmus klasszikusait erre a nyelvjárásra fordítják le s eredeti irodalmunknak is túlnyomóan ez a nyelve. Ma már nemcsak írják déli nyelvjárásunkat, hanem lassan északon is kezdik beszélni, különösen a városokban és a nagyobb ipartelepeken. Ugyancsak ő utal arra a jelentős kiegészítő, központosító szerepre, melyet a sajtó, a nagybárá toszk irodalom, a rádió, a közoktatás mindennapos hatása jelent.¹ Az ATI néhány ankétján személyesen tapasztaltam, hogy egyes munkatársak toszkul, mások pedig gegül vettek részt a vitában, persze kölcsönösen igen jól megértve egymást s nemcsak azért, mert szakemberek voltak. Ezért beszél A. Xhuvani egy bizonyos szűk értelemben veendő »kétnyelvűség«-ről (»diglosie«), hiszen a toszk és a geg nem két egymástól elütő nyelv, »hanem egyetlen nyelvnek két egymáshoz közel álló dialektusa«.² Tehát ő is a csupán nyelvjárásilag különböző nyelvi közösséget hangsúlyozza. A helyzet megvilágítása céljából itt említjük még Sterjo Spasse író megállapításait: »az egységes irodalmi nyelv hiánya nagyban akadályozza a sikeres nyelvoktatást; az egyik tanár gegül, a másik toszkul oktat, az iskolai szövegek sem egységesek, a helyesírás sem, így a nyelv meglehetősen mozaikszerűen tárul a tanulók elé«.³

Összefoglalva az eddigieket: a beszélt nyelv terén bizonyos fokú s egyre erősödő koncentráció megindulása mellett a területi nyelvjárások még élnek, az irodalmi nyelvnek pedig két változata használatos: egy kevésbé egységes és ritkábban használt geg és egy jóval egységesebb és egyre általánosabbá váló toszk.

Mielőtt a mai nyelvi helyzet történeti gyökereit vennők szemügyre, vizsgáljuk meg röviden azokat a fontosabb eltéréseket, melyek a geg és toszk nyelvjárásokat általában jellemzik.

Köztük földrajzi határnak a Shkumbin folyót tekintik, mely körülbelül ugyanolyan értelemben választja el, illetve köti össze az északi és déli nyelvterületet, mint a Loire Franciaországban, vagy a Spezia—Rimini-vonal az északi és középső olasz nyelvterületet. A Shkumbin Tiranától délre, szorosan Elbasan alatt folyik egy festői völgyben és nagyjából kelet-nyugati irányban, úgyhogy a főváros maga is geg területen, geg környezetben fekszik.

Mindenekelőtt az a kérdés merül fel, beszélhetünk-e külön geg és külön toszk nyelvjárásról, illetve főnyelvjárásról, geg és toszk nyelvjárástípusról, vagy pedig egyszerűen csak az albán nyelv *tájszólásairól* lehet szó. A kérdést újabban albán tudósok vitatták meg s mindkét álláspontnak akadtak hívei.

¹ Buletin për shkencat shoqërore 1952. I. köt. 55. l.

² Id. az 1951. évi szeptemberi ülészen mondott előadásának kéziratát (1. l.). Az ülészen gazdag és tanulságos anyaga Xhuvani hozzászólásával együtt 1953. tavaszán jelent meg, úgyhogy teljes terjedelmében már nem tudtam felhasználni. Vö. Buletin për shkencat shoqërore 1952. IV. köt. 1—132. l.

³ Buletin për shkencat shoqërore, i. h. 80. l.

Stefanaq Pollo, Szanzsejev nyelvjárás-tájszólás meghatározásából¹ kiindulva tagadja két külön albán nyelvjárás létezését, mert szerinte a gegnek és a toszkának nincs külön nyelvtani rendszere és alapszókincse, pusztán hangtani és néhány alaktani különbség van közöttük.² Hivatkozik Sztálinra, akinek tanítása szerint: »egyes helyi nyelvjárások a nemzetek kialakulásának folyamán a nemzeti nyelvek alapjává válhatnak és önálló nemzeti nyelvekké fejlődhetnek« (S. Pollo aláhúzása).³ Pollo úgy véli, hogy az albán fejlődés eltér az orosz, francia, olasz, spanyol stb. nemzeti nyelvek fejlődésétől, amelyek alapját csakugyan a kurszk-oreli, Ile-de France-i, toszkánai, kasztíliai területi nyelvjárás képezi. Szerinte az albán esetében nem beszélhetünk egyetlen területi nyelvjárásról, hiszen csak tájszólásokat fogad el, az albán nemzeti nyelv kialakulását két tájszólás állandó közeledése jellemzi, miközben fokozatosan küszöbölődnek ki a hang- és alaktani különbségek. Érdekes, hogy ebben a fejlődésben Pollo szerint is a toszk játssza a főszerepet (!) Albánia déli részének erőteljesebb gazdasági, politikai és kulturális fejlődése következtében. Nézetét osztja Andrea Varfi író is, megjegyezve, hogy a toszk irodalmi nyelvet egység jellemzi, míg a geg irodalmi nyelv távolról sem egyöntetű.⁴ Eqrem Çabei és Lirak Dodbiba, az ATI munkatársai viszont nyelvjárásokról beszélnek, úgyhogy Pollo a januári ülésszak végén mondott záróbeszédében a kérdés eldöntését feladatként jelölte meg.

Dh. S. Shuteriqi a második (szeptemberi) ülésszakon tért vissza a kérdésre. »A két nyelvjárás közelségét« — mondotta — »az albán nyelv minden kutatója hangsúlyozta. Ez a közelség többeknek azt a nézetet sugallta, hogy nincsenek nyelvjárásaink, csak tájszólásaink. Van két nyelvjárásunk. Mind-egyiknek megvan a maga alapszókincse és nyelvtani rendszere, amelyek általában és igen jelentős mértékben egybeesnek az egész nyelv alapszókincsével és nyelvtani rendszerével.«⁵

Állásfoglalásunkat meg fogja könnyíteni, ha szemügyre vesszük az északi és déli vidékek legfeltűnőbb eltérő nyelvi sajátosságait. Meg kell jegyeznünk, hogy a geg és a toszk nyelvi eltérésekről itt csak általában beszélhetünk, hiszen mind északon mind pedig délen több nyelvjárás, illetve tájszólás él s ezek közül a shkodrai és elbasani a geg típusú, a szűkebb értelemben vett

¹ »A nyelvjárás az egész nép által beszélt nyelv helyi válfaja; nyelv, amely a néptömegeket az egész nép területének egy bizonyos részén szolgálja; van nyelvtani rendszere és alapszókincse; történeti fejlődésében és e fejlődés belső törvényei szerint alá van rendelve az egész nép által beszélt nyelvnek, mint alacsonyabb forma a magasabb formának. Ezért a nyelvek olyanok, mint az önálló folyók, a nyelvjárások pedig csak mint a patakok... A nyelvjárásoktól meg kell különböztetnünk a tájszólásokat (govor), amelyek nem nyelvtani rendszerükben és alapszókincsükben, hanem hangtani sajátágaikban térnek el egymástól.« (A Nyelvtudományi Intézet Közleményei 1951. 3. sz. 38. l.).

² Buletin për shkencat shoqërore, i. h. 71. l.

³ uo. 37. l.; Melléklet a »Marxizmus-Leninizmus Kis Könyvtára« 63. sz.-hoz, 1. l.

⁴ Buletin për shkencat shoqërore, i. h. 85. l.

⁵ Mbi gjuhën tonë letrare kombëtare, 3–41. l.

toszk pedig a toszk típusú irodalmi nyelvnek vált alapjává. Lényegében tehát a két utóbbinak eltéréseiről lesz szó.

Annyi a nyelvjáráskutatás hézagossága mellett is megállapítható, hogy az északi vidékek nyelvjárásilag, illetve tájszólásilag tagoltabbak, mint a déliek: a Malcija e Madhe, Mirdita, továbbá Shkodra, Gruda, Hoti, Triepshi, Puka, Dibra, Prizren, Gjakova, Elbasan nyelvjárásaihoz csatlakozik még a jugoszláv elnyomás alatt élő mintegy 600 000 koszovói albán nyelve, míg délen a szűkebb értelemben vett toszkot, az ú. n. *çamërishte* és *labërishte* tájszólásokat beszélik s toszk jellegűek a görög- és délolaszországi albán tájszólások is. Észak és Dél nyelvjárási tagoltságának mértékéről jó képet ad pl. a multidejű melléknévi igenév, melynek a *kaloj*, 'átmegyek, áthaladok' ige esetében hét geg (*kalue*, *kalu*, *kaluem*, *kaluemun*, *kalumun*, *kalumën*, *kalum*) és egy toszk alakját találtam (*kaluar*). Ezt az arányt persze helytelen volna általánosítani.

E. Çabei szerint az albán nyelv a középkor végéig meglehetősen egységes volt; a görög- és délolaszországi albán telepek nyelvének tanúsága szerint a kései középkor déli (toszk) nyelve közel állott a XVI–XVII. századi északi (geg) nyelvhez. A ma tapasztalható különbségek legnagyobb része ezek szerint néhány évszázad alatt keletkezett.¹ Így pl. a *kl-*, *gl-* mássalhangzó csoport régi geg nyelvmélekben is előfordul, ma csak a déli *çamërishte* és délolaszországi nyelvjárások őrzik (pl. *gluha* > *gjuhë* 'nyelv'; *kluhem* < *quhem* 'hívnak' stb.). A nyelvjárások, illetve tájszólások mai állapota tehát a török hódoltság hűbéri széttagoltságának következménye volna, ami persze nem zárja ki egyes — főleg alaktani — sajátosságok régebbi kialakulását. Bizonnyos fokig az elkülönülést mozdíthatta elő Bushati pasa északi és Ali pasa déli feudális állama is, bár egyikük sem volt hosszabb életű (1760–1831, illetve 1788–1822).²

Ezek után térjünk át a nyelvi eltérések ismertetésére. A legfeltűnőbb geg hangtani sajátosság az orrhangú magánhangzók bősége, míg a toszk csak orális magánhangzókat ismer, pl. *zâ* — *zë* 'hang', *frê* — *fre* 'zabla, kantár', *mullî* — *mullë* 'malom', *hû* — *hu* 'karó', *hÿj* — *hyj* 'bemegyek, belépek'. Az orrhangú magánhangzók történetével függ össze a toszk rotacizmus is, melyet

¹ vö. M. Lambertz, *Albanisches Lesebuch*. Leipzig, 1948. I. köt. 306. I. és II. köt. 229. I., továbbá *Buletin për shkencat shoqërore*, i. h. 87. I.

² Az albán történelem hézagos ismerete miatt nem tudnám itt lemérni, milyen volt az egyes feudális földek (birtokok, államok) határainak viszonylagos állandósága, hogyan változtak ezek a határok s hogy mindennek milyen hatása lehetett az egyes területi nyelvjárások vagy tájszólások kialakulására. Kétségtelen azonban, hogy az északi vidékek nagyobb nyelvjárási tagoltságának közelebből kimutatható történeti okai vannak, amelyek ismerete nélkül nem lehet megírni az albán nyelvjárások történetét. Érdekes feladat továbbá annak megállapítása, hogy az albán törzsek és törzsszövetségek területeihez képest hogyan alakult a feudális földek területe. További érdekes kérdés annak tisztázása, hogyan függ össze a Mati folyótól északra fellelhető nyelvállapot a nemzeti rendnek fennmaradásával egészen a legújabb időkig.

sokan — így magam is¹ — a román nyelv hasonló jelenségével, a hangzó-közi *-n-*nek *-r-*é válásával hoztuk kapcsolatba. A rotacizmus hozta létre az olyan geg-toszk alaki eltéréseket mint *zani* — *zëri* 'a hang', *mullini* — *mulliri* 'a malom', *Shqipnia* — *Shqipëria* 'Albánia', *anmik* — *armik* 'ellenség' (lat. inimicum) stb. Ez a hangváltozás már a legrégebbi, XVI. századi toszk szövegekben felbukkan² s N. Jokl szerint valamikor talán a gegben is meg lehetett, ami azonban még közelebbi bizonyításra szorul. Toszk *r* számos ige multidejű melléknévi igenévi alakjában geg *m* helyén is állhat: *punuem* — *punuar*, *kaluem* — *kaluar*, *bam*, *bâ* — *bërë* stb. Az *-uem/-uar* végű alakok egyben azt is mutatják, hogy a toszk *-ua-* kettőshangzót a gegben *-ue-* képviseli, melyet a legtöbb helyen *-u-*nak ejtenek (ilyenek még: *duerët* — *duarët* 'a kezek', *shkruej* — *shkruaj* 'írok', *mue* — *mua* 'nekem' stb.). Jellegzetes toszk sajátosság a szóvégi zár- és fűvőhangok zöngétlenülése: *djeg* — *djek* 'elégetek', *plumb* — *plump* 'ólom', *vënd* — *vënt* 'hely, ország', *qëngj* — *qëng* 'bárány', *brez* — *bres* 'öv, nemzedék', *gardh* — *garth* 'kerítés', *urov* — *urof* 'bükköny' stb. Emiatt pl. a főnevek határozott és határozatlan alakja a toszkban mássalhangzóváltakozást mutat: *garth* — *gardhi*, *dhëmp* — *dhëmbi* (göngöl: *gardh* — *gardhi*, *dhamb* — *dhambi*, váltakozás nélkül), de vannak olyan szavak is, amelyeknél a zöngétlen alak általános, pl. *drih* — *drihi* 'gabona'. Végül említsük meg, hogy a toszk *mb*, *nd*, *ngj* a gegben *m-mé*, *n-né*, illetve *nj-nyé* egyszerűsödik a díbrai nyelvjárás kivételével: *mbaroj* — *maroj* 'befejezek', *ndryshim* — *nryshim* 'különbség', *këndoj* — *knnoj* 'énekelek, olvasok', *ngjeshur* — *njeshun* 'övezett' stb.

Több hangtani eltérés találkozása egyazon megfelelő szóban gyakran jelentősebb alaki különbséget eredményez: *punuem(un)* — *punuar*, *ngjeshur* — *njeshun*, *dhëmp* — *dhamb* stb.

Alaktani szempontból a következő eltérések a legfeltűnőbbek:

Az imperfektum végződése:

¹ Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában. Budapest, 1935. 145—147. l. Tekintettel arra, hogy szláv szavakban általában már nincs rotacizmus, a jelenség (pl. *lunä* > *lurä*, *cine* > *cire*, stb.) nyilván régi a románban s így kapcsolatát a toszk rotacizmussal ma sem tekintjük valószínűtlennek. Az albán-román nyelvtörténeti és történeti kapcsolatok részletekbe menő tisztázására a testvéri népi demokratikus kapcsolatok nyujtanak soha eddig nem adódott és a történeti igazság kiderítése érdekében feltétlenül kihasználható lehetőséget, az azóta megismert marxizmus-leninizmus módszere pedig a biztos vezérfonalat nyújtja nemcsak az albán-román kapcsolatok tisztázásához, hanem a román nép és nyelv kialakulása kérdésének megoldásához is. Ez a biztos vezérfonál fent idézett munkám megírásakor teljesen ismeretlen volt előttem s így az albán-román kapcsolatok kérdése inkább csak mint a kontinuitást cáfoló érv érdekelt s így nem mélyedtem el kellőképpen azok tisztázásába, amit ma helytelennek tartok. Természetesen, elsősorban a román és albán tudósok illetékesek az itt felmerülő kérdések tisztázására, hogy az ezen a téren lezárható eredmények a majd ezután megjelenő román történelmi kézikönyvekben is felhasználhatók legyenek.

² Matranga 1592-ben kiadott katekizmusában már megvan. Vö. M. Roques, Recherches sur les anciens textes albanais. Paris, 1932. 20. l.

Toszk :	Geg :
puno(n)ja	punojshem
puno(n)je	punojshe(sh)
punonte	punojte
punonim	punojshim
punonit	punojshit
punonin	punojshin ¹

Feltűnő a jövő idő képzésében jelentkező eltérés is. A gegben az ún. újlatin típust találjuk 'habeo' segédigével, délen pedig az ún. balkánnyelvi típust 'akarni' jelentésű segédigével. Megjegyzendő, hogy az utóbbi geg területen is előfordul :

Toszk :	Geg :
do të shkruaj 'írni fogok'	kam me shkruë ('habeo scribere')
	do të shkruëj

A feltételes módnak (kondicionális) is van északon újlatin típusa (a *kam* 'habeo' imperfektumából és az infinitivuszból), emellett azonban mind északon mind pedig délen a balkánnyelvi típus is előfordul :

Toszk :	Geg :
do të shkrua(n)ja	kishjem me shkruë ('habebam scribere'), do të shkruëje

A leglényegesebb különbségnek azonban a főnévi igenév meglétét, illetve hiányát tartják. Ez az igealak ugyanis délen egészen kiveszett s csak egy-két megkövesedett maradványa van (pl. *domethënë* 'azaz, ugyanis'), északon azonban elevenen él s különösen a shkodrai tájnyelv használja nagy előszeretettel. Használata a mondat szerkesztést is érinti, a geg mellékmondatokat takarít meg vele, a toszk viszont konjunktívussal szerkesztett mellékmondatokkal él. A főnévi igenév tehát már a mondatban területére vezet bennünket. A helyzetet a következő M. Ndoja-tól hallott példa szemlélteti :

Geg : Erdha me të thanë me shkue në Durrës sepse duem me u la

Toszk : Erdha të të them të vemi në Durrës sepse duam të lahemi

'Eljöttem megmondani (neked), menjünk Durrës-ba, mert fürödni akarunk'.

A geg mondatban két cselekvő (*me thanë, me shkue*) és egy szenvedő infinitívuszt találunk (*me u la*), a toszkban pedig csupa konjunktívussal

¹ A különbség magyarázatát ld. pl. Dr. Pekmezi, *Grammatik der albanesischen Sprache* c. munkájában (Wien, 1908. 175. l.).

szerkesztett mellékmondatot (*të them, të vemi, të lahemi*). Érdekes szórendi sajátossága a gegnek, hogy a személyes névmás a *me* előszócska és az ige között foglal helyet (*me të thanë*; mintha az angol 'to tell you' helyett 'to you tell' állna). Más esetekben a toszk a *për të* + *participium perfectum* szerkezetet használja a geg infinitivusz helyén: *Erdha për të shitur* ca *drithë* — *Erdha me shitë* ca *drithë*.¹ Megjegyzendő, hogy a körülírt toszk szerkezet az északi nyelvterületen is előfordul:

Toszk :	Geg :
për të skhuar	me shkue
	për të shkue

A főnév határozott, illetve határozatlan alakjának használatában is találhatunk különbségeket; előszócskák után a geg a határozatlan alakot kedveli olyan esetekben is, amikor a toszk a határozott alakhoz nyúl: *mbi malin e Tomorrit* — *mbi mal të Tomorrit* 'a Tomorr hegyén'.²

Az ismertetett fontosabb eltérések alapján nem kétséges, hogy a geg és a toszk között nemcsak hangtani, a szavak kiejtését érintő, hanem különböző típusok formájában jelentkező alaktani, sőt itt-ott mondattani különbségek is vannak. Ugyanígy idézhetnénk példákat a szókészlet, sőt az alapszókinces területéről is (a 'tej' gegül *tamël*, toszkul *qumësht*, a 'sós' melléknév *i njelmë*, illetve *i kripur*, a geg *û*, toszk *uri* 'éhség' szavakról csak a beavatott tudja, hogy közös eredetűek; a *qasem* ige a gegben 'eltávolodom', a toszkban 'közeledem' jelentésű stb.). Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy mindezen különbségek szinte eltörpülnek az egyezések mellett, amelyeknek ismertetését itt meg sem kísérelhetjük.

Mindamellet, ha helyesen értékeljük az ismertetett eltéréseket, arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy az albán nemzeti és irodalmi nyelv — megkésve bár, de ugyanazon az úton halad, melyet az orosz, francia, olasz nyelv követett, hogy tehát nem *tájszólások* fokozatos közeledésével alakul ki (S. Pollo), hanem egy meghatározott *területi nyelvjárás*, a szűkebb értelemben vett toszk alapján.

Ismeretes, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a Szovjetunióban is voltak népek, amelyek a nyelvi kérdést még 1917 előtt viszonylag jól megoldották (tatárok, baskiok, azerbajdzsániak), de akadtak szép számban olyanok is, melyek szétszórt törzsekben élve sem írásbeliséggel, sem pedig közös nemzeti nyelvvel nem rendelkeztek, mert a cári önkényuralom alatt, a feltétlenül szükséges történeti feltételek hiánya miatt, törzsi dialektusokra szakadozott nyelvük nem tudott a nemzeti nyelv színvonalára emelkedni. Számos török, finn-ugor és más nép nyelvi kérdésének

¹ vö. K. Cipo, *Gramatika shqipe*, 120. l.

² vö. M. Lambertz, i. m. I. köt. 18. l.

ügyét a szovjethatalom karolta fel és juttatta révbe s a megoldás módja általában az volt, hogy a nemzeti és irodalmi nyelvet egyetlen területi nyelvjárás alapján alakították ki, akár volt a nyelvi problémával viaskodó népnek valamilyen irodalmi nyelve, akár nem. Az özbegek pl., a reakciós osztályokkal szemben, akik a XV. században kialakult, arab-perzsa elemekkel elárasztott, régies és a népnyelvtől elszakadt irodalmi nyelvhez ragaszkodtak, végül is győzelemre vitték a taskend-fergani városi nyelven alapuló s így az élő népnyelvben gyökerező új irodalmi nyelv ügyét. Az írásbeliség nélkül a szocialista korszakba átlépő hakaszok irodalmi nyelvét viszont a szagaj-kacsini területi nyelvjárásra építették fel.¹ Nyilvánvaló, hogy a további fejlődés során a többi hakasz törzs nyelvének is ebben kell feloldódnia. Ezekben az esetekben tehát az egyetlen területi nyelvjárás alapuló nyelvi koncentráció elve érvényesült, illetve érvényesül.

De lényegében ez az elv érvényesült akkor is, ha egyik-másik nép nyelvjárásai túlságosan is eltérőek voltak ahhoz, hogy egyetlen területi nyelvjárás alapján lehessen megoldani az egységes és közös nemzeti és irodalmi nyelv kérdését. Ilyenkor a szovjet nyelvészek a nyelvjárások egymáshoz való viszonyának, elterjedtségének, jelentőségének és egyéb figyelembe veendő körülményeknek a mérlegelésével néhány néppel kapcsolatban két főnyelvjárásnak bizonyuló területi nyelvjárást is kénytelenek voltak irodalmi nyelvek alapjául kiválasztani. A mari (cseremis) nép számára pl. külön hegyi és külön erdei cseremis irodalmi nyelvet teremtettek s hasonlóképpen jártak el az erza- és moksa-mordvinok, továbbá a Komi Köztársaság lakóinak és a velük rokon permjásoknak esetében is.²

Mivel a toszk és a geg távrolról sem különbözik abban a mértékben, mint pl. az utóbb említett finn-ugor népek főnyelvjárásai, nézetem szerint két külön irodalmi nyelvnek a szüksége — az albán fejlődés sokkal kedvezőbb nyelvi adottságai mellett — fel sem merülhet. Beke Ödön említi,³ hogy egy hegyi és egy erdei cseremis néhány heti együttlét után megérti egymást, ugyanakkor azonban nem kétséges, hogy egy Shkodra környéki és egy délalbániai paraszt már néhány órai társalgás után leküzdi a jelentkező nehézségeket. Igen soknak talán még ennyire sincs szüksége, mert — mint Shuteriqi megállapította — a toszk ismerete már északon is kezd terjedni s azt sem szabad felednünk, hogy a déli geg (középalbán) nyelvterület — a Mati és a Shkumbin között — jóformán csak hangtani sajátásaiban különbözik a toszktól. Jelentősebb nehézségekről inkább csak Albánia északi harmadában lehet szó, Középalbánia lakói pedig az északiakat és a délieket is viszonylag könnyen értik meg.

¹ vö. ezekhez N. A. Baszkakov: Razvityije jazikov i pizmennosztyi narodov SzSzsZR. Voproszi Jazikozn. 1952. 3. füz. 19–23. l.

² vö. Lakó György: A kis szovjetnépek irodalmi nyelvéről és szótáirairól. MNyr. 1951. 415. kk. 1.

³ MNyr. LV. köt. 53. l.

Végeredményben : a két albán főnyelvjárás eltérései nem oly mélyrehatóak és szerteágazóak, hogy — addig is míg az egyre gyorsuló fejlődés során az egységes nemzeti és irodalmi nyelv ki nem alakul és közkinccsé nem válik — együttesen ne tölthetnék be a nyelvnek Sztálintól megfogalmazott szerepét : a gondolatcsere, a kölcsönös megértés, az emberek közötti érintkezés eszközeként szerepét.

Ezt a szerepet a geg-toszk irodalmi nyelvi kétféleség egyébként már a felszabadulás előtti évtizedek során is betöltötte. Akár gegül, akár pedig toszkul írt akkoriban valaki, írásait az egész országban egyaránt olvasták és megértették s így — mint Shuteriqi mondja¹ — az albán irodalmi nyelvnek — alapszókinccs és nyelvtani rendszer tekintetében bizonyos fokig eltérő — két formája volt. Ez a két forma nem elszigetelten élt egymás mellett, hanem — mint lejjebb látni fogjuk — közeledett egymáshoz.

Az irodalmi nyelvi kétféleség gyökerei mélyen visszanyúlnak a múltba. A geg nyelvemlékek sora 1462-ben kezdődik egy keresztelési formulával s a XVI. században csaknem egyidőben tűnnek fel a terjedelmesebb geg és toszk szövegek : Gjon Buzuk vallásos szövegei (1555), és Luka Matranga délolasz-országi toszk katekizmusa (1592). A XVII. században Pietro Budi albán püspök jó 900 oldalnyi szöveggel gyarapítja a geg vallásos irodalmat,² Frangu i Bardhë (Franciscus Blancus) pedig terjedelmesebb latin-albán szótárat tesz közzé, melyről kiadója és magyarázója, M. Roques megjegyzi, hogy nem az élő geg nyelvet tükrözi, hanem inkább az egyházi irodalom megértését szolgálja.³ A század második felében gegül írta meg Cuneus Prophetarum c. munkáját Pietro Bogdan püspök, később üszkübi érsek.⁴

A XVIII. századtól napjainkig, a kétféle irodalmi nyelv további változásának vagyunk tanúi. Megjegyzendő azonban, hogy az Újjászületés legnagyobb alakjai (Sami és Naim Frashëri, Çajupi) toszkul írtak s hogy Naim Frashërival először jelenik meg az albán irodalomban az igazán nagy nemzeti költő és művész,⁵ ami a toszk irodalmi nyelv súlyát igen megnövelte. K. Kristoforidhi, az elbasani ezüstműves fia, a nagy patrióta fordító és szótáríró, nemcsak egy minden geg számára érthető geg irodalmi nyelvet igyekszik tudatosan megteremteni, hanem komoly eredményeket ér el a toszk irodalmi nyelv kialakításának terén is.⁶ Nem hiába nevezték az »albán nyelv atyjá-

¹ Mbi gjuhën tonë letrëre kombëtare, 8. l.

² P. Budi nyelvéről K. Cipo írt tanulmányt : Vërejtje fonetike, morfologjike e sintaktike mbi »Doktrinën e Kershtenë« të Budit : Buletin për shkencat shoqërore 1952. I. köt. 5—33. l.

³ Le Dictionnaire albanais de 1635. Paris, 1932. 42. l.

⁴ vö. G. Weigand : Balkan-Archiv 1927. III. köt. 173—207. l.

⁵ Naimi és mások verseiből szemelvényeket közöl a haladó és szocialista költőket ismertető Albán Költők Antológiája. Budapest, 1952. Szépirodalmi Könyvkiadó.

⁶ Életéről és működéséről Dh. S. Shuteriqi írt alapos tanulmányt : K. Nelko-Kristoforidhi (1830—1895). Monografi mi jetën dhe botimet e tij. Buletin i Institutit të Shkencave. No 1—2. 3—37. l., No. 3. 3—22. l.

nak» («baba i gjuhës shqipe»). Kétségtelen azonban, hogy akár gegül, akár pedig toszkul írtak, az Újjászületés nagy patriótái és írói mindig az egész albán néphez szóltak, az egész nép felszabadulásáért harcoltak s ez a nemzeti öntudat, a nemzeti nyelv fejlődése szempontjából hatalmas lépést jelentett a haladás útján.

A mult század vége óta megjelenő külföldi albán újságok és folyóiratok nyelve rendszerint toszk, bár Raguzában, Triesztben és másutt a geggel is találkozunk. Az egységes nemzeti és irodalmi nyelv kérdése az 1912-ben kezdődő rövid függetlenségi korszakban is állandóan foglalkoztatja a legjobb hazafiakat és írókat, de a kérdést nem tudják dűlőre vinni. Az első világháború idején Albániát megszálló imperialista monarchia katonai hatóságai 1917-ben megszervezik a Shkodrai Irodalmi Bizottságot (ennek A. Xhuvani és Ndre Mjeda is tagja volt), amely a déli geg és elsősorban az elbasani városi nyelv alapján helyesírási tervezetet dolgozott ki. Geg tájnyelveken, főleg Shkodra nyelvén írtak az északalbániai katolikus klérus papi írói, még azok is, akik hűek maradtak a néphez s nem váltak az idegen imperializmus eszközeivé, mint a reakciós Fishta és társai. A szegényparaszti származású Ndre Mjeda és a kommunistákkal rokonszenvező Migjeni (Milosh Gjergj Nikolla) haladó költészetük számára az északi geg tájnyelvet választják, hiszen shkodrai születésűek voltak mindketten. A shkodrai katolikus klérus irodalmi iskolája, Fishtëával az élén — mondja Shuteriqi¹ — »a széthúzás szellemét honosította meg a nyelv területén, mert elhagyta az Újjászületés íróinak a nyelvjárásokat egymáshoz közelítő hagyományait s így provincializmusba süllyedt; az északi hegyvidék alnyelvjárásait művelte«. Ugyanakkor Fan S. Noli ortodox püspök, műfordító és író, az 1924. évi liberális-demokratikus kormány feje, az autokefál ortodox albán egyház előharcosa, nagy jelentőségű munkásságával a toszk irodalmi nyelv fejlődését mozdította elő.

A nemzeti felszabadító háború alatt és után a toszk jutott túlsúlyra. Még az illegalitásban megjelent a Zëri i Popullit, Shevqet Musaraj szatirikus eposza a »Balli Kombëtar«, mely mindenfelé rendkívüli népszerűségnek örvendett,² »maga az a tény« — mondotta L. Dodbiba, az ATI munkatársa — »hogy Pártunk felszabadító harcunk folyamán toszk nyelven szólt hozzánk s hogy gegek és toszkok erre a hívó szóra keltek fel az ország felszabadítására, a szocializmus alapjainak lerakására... maga ez a tény mutatja, hogy van közös nemzeti nyelvünk«.³

Kétségtelen, hogy a mindmáig bizonyos mértékben fennálló irodalmi nyelvi kétfeleség annak a következménye, hogy a fiatal albán burzsoázia, mely elsősorban kereskedő (komprador) és agrárburzsoá elemekből állott, mint osztály nem volt képes a hatalmat forradalmi úton saját kezébe venni

¹ Letërsia e re shqipe, 156. l.

² vö. Albán költők Antológiája, 42–49. l.

³ Buletin për shkencat shoqërore 1952. I. köt. 88. l.

s ezért nem is kerülhetett sor — a felszabadulás előtti korszakban — arra a politikai és gazdasági koncentrációra, mely nélkül az egységes nemzeti nyelv nem fejlődhet ki, nem jöhet létre az egységes irodalmi nyelv.

Helytelen volna azonban azt gondolni, hogy az irodalmi nyelv egységesítése céljából mi sem történt.

Míg a XV—XVIII. századi albán szövegek vagy kizárólag geg, vagy pedig tisztára toszk jellegűek, az Újjászületés korától kezdve — mint erre már fentebb céloztunk — világosan megmutatkozik az a törekvés, hogy a geg és toszk szókészletbeli, nyelvtani és helyesírási eltéréseit valamennyire áthidalják. Így pl. Kristoforidhi, egyébként régebbi geg auktorok nyomán, a helyesírásban visszaállítja az *ë*-vel jelölt magánhangzót (vö. román *păr, măr* stb.), mely a toszkban ma is hangzik. Ennek következtében pl. a *bukë* 'kenyér', *lugë* 'kanál' szavakat a geg és toszk helyesírás szerint egyformán kell írni, de a gegben a szóvégi *ë*-magánhangzót nem ejtik, a tőhangzó viszont hosszú: *būk, lūg*. Toszk hatás érvényesül a kettőshangzók írásjegyeinek használatában is. Mivel a toszkban az *ua, ye, ie* általában megmaradt, a megfelelő szavakban a geg helyesírás is jelöli ezeket annak ellenére, hogy a geg kettőshangzók szinte mindenütt *u, y, i*-vé egyszerűsödtek: *shkruaj* — *shkruej* (ejtsd: *shkruj*), *shlyej* (ejtsd: *shlyj*) stb. Az *mb, nd* a gegben *m, n*-né hasonult, ennek ellenére a geg helyesírás jelöli a mássalhangzócsoporthoz: *mbaroj*-t ír és *maroj*-t ejtenek, *shkëndi*-t ír és *shknni*-t ejtenek stb. Teljes következetességről persze nem beszélhetünk. Némi hatást a geg is gyakorolt a toszk helyesírásra. Főnevek többesszám alakjait, egyes igealakokat, továbbá nőnemű szavak bizonyos eseteit az Újjászületés toszk írói még szóvégi *-ë*-vel írták, ma pedig ezt az *-ë*-t már a toszk helyesírás sem jelöli, akkor sem, ha még ejtik.¹ Geg (középalbán) ejtésmód az alapja a mostanában erősen terjedő *humbën* 'elvesztettek', *u dogjën* 'elégtek' írásnak *humpnë, u doqnë* helyett. A szókészlet kiegyenlítődére célzó törekvést találunk az Újjászületés korában Jani Vretonál, de Sami és Naim Frashëri nyelvében is fordulnak elő gegizmusok.²

Nem vitatható, hogy ezek a törekvések a kétféle irodalmi nyelvet több szempontból még közelebb hozták egymáshoz, de a legrégebb szövegek óta fennálló kétféleséget nem szüntették meg, legfeljebb csak enyhítették abból a célból, hogy mindkét irodalmi nyelvet az ország minden részében általánosan érthetővé tegyék. Még az sem sikerülhetett a fennálló politikai, gazdasági és kulturális viszonyok között, hogy legalább ennek a két irodalmi nyelvnek folyamatosan átvett és továbbfejlesztett hagyományok alapján biztosítsák a bár megosztott, de mégis kizárólagos szerepét. Az irodalomban

¹ Ld. pl. Sami Frashërinek ezt a sokat idézett mondatát: *Në ka një gjë për të cilënë Shqipëtarët duhetë të kujdesenë më të tepërë, ajo pa dyshim është diturija* ('Ha van valami, amivel az albánoknak különösképpen törődniök kell, úgy az a tudás'). Az aláhúzott hangokat ma már nem írják.

² Shuteriqi, Letërsia e re shqipe, 324. l.

minduntalan ott kísértettek a helyi nyelvi hagyományok s jellemző, hogy pl. Ndre Mjeda nyelvének nyelvjárási jellege sokkal kifejezettebb, mint idősebb shkodrai költőtársainak V. Pashának, F. Shirokának irodalmi nyelve.¹ Az is az albán fejlődés sajátos tényeire jellemző, hogy a marxizmus-leninizmus eszméivel megismerkedő, a fasizmust mélységesen gyűlölő Migjeni ugyanazon a geg nyelven ír, mint a reakciós Fishta.

A politikai és gazdasági koncentráció fejletlen formáinak tehát a nyelvi koncentráció ugyancsak fejletlen formái felelnek meg. Ez utóbbiak értékelésében azonban nem a maradi társadalmi-gazdasági rendet tükröző fejletlenség hangsúlyozandó, hanem az ami bennük előre mutató: az egész nép, az egész nemzet számára könnyen érthető irodalmi nyelv megteremtésére irányuló törekvés.

A nemzeti és irodalmi nyelv egységesítésének feltételeit — az albán nép történetében legelőször — a népi demokratikus rendszer teremtette meg. »Inkább mint valaha« — írja Shuteriqi — »lehetőség nyílt arra, hogy megvessük egyetlen nyelvünk alapját. Írásainkban, toszk és geg íróknál egyaránt, észrevehető a közeledési törekvés.«² A szocialista korszakra vár a nemzet valamennyi tagja számára közös és egységes nemzeti és irodalmi nyelv problémájának megoldása is. Ebben a korszakban kell az új társadalmi-gazdasági rend egyre fokozódó koncentráló erejének hatására kialakulnia annak az albán nyelvnek, mely lehetővé teszi a közös munka minden nyelvi akadálytól mentes megszervezését »az emberi tevékenység minden területén, a termelés területén éppúgy, mint gazdasági viszonyok területén, a politika területén éppúgy, mint a kultúra területén, a társadalmi életben éppúgy, mint a mindennapi életben«.³

Ennek a fokozódó nyelvi koncentrációnak máris világosan kimutathatóak a megnyilvánulásai. Így mindenekelőtt számos geg szó állandósul az egyre általánosabbá váló toszk beszélt és irodalmi nyelvben. Egyes szavaknak geg hangalakja válik köznyelvivé: *dashnor* 'szerető, kedves' (talán az északi népköltészet népszerűsége folytán), *zanore* 'magánhangzó' (nyilván a geg nyelvtanok terminológiájának hatása).⁴ A geg szókészlet hozzájárulását a kialakulóban lévő nemzeti és irodalmi nyelvhez példázzák a következő szavak is: *dalloj* 'kiemelek, kitüntetek', *hartoj* 'összeállítok, kidolgozok', *kërcënoj* 'fenyegetek', *lexoj* 'olvasok' (*lexues* 'olvasó'), *njoftoj* 'közlök, tudatok', *shqyrtoj* 'megvizsgálók, elemzek', *shlyej* 'megsemmisítek, törölök', *vazhdoj* 'folytatok' stb.⁵ S még kötőszó is akad: *ndërsa* 'míg, mialatt'.

¹ uo. 159. l.

² Letërsia e re shqipe, 227. l.

³ Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány, 31; 34. l.

⁴ A megfelelő toszk alakok ezek lennének: **dashëror*, **zërore*.

⁵ vö. Xhuvani előadását (szeptemberi ülészak, 3. l.; kézirat).

Egyes geg képzők kelendősége is növekedőben van. Ilyen elsősorban a *-shëm*, *-shme* melléknévképző (pl. i frikshëm, e frikshme 'félénk, ijedős; félelmetes'). Az irodalmi nyelvben fel-feltűnedező *i gëzuarshem* 'jókedvű, vidám', *i qendruarshëm* 'tartós' (a multidejű melléknévi igenév toszk alakja + *-shëm*) az élő nyelvhasználat ellenállásába ütköztek egyfelől azért, mert a toszkban a »jókedvű, vidám« jelentésű szó egyszerűen *i gëzuar* (*-shëm* nélkül), a gegben viszont a multidejű melléknévi igenév alakja nem *gëzuar*, hanem *gëzue*, *gëzu*. A *gëzuarshëm* típus tehát sem a toszk, sem pedig a geg nyelvhelyesség igényeit nem elégíti ki s ezért a toszk köznyelv az *i gëzuar* mellett egyre inkább az *i gëzueshëm* felé hajlik, amely szabályos geg szó. A hasonlóan képzett szavak hosszú sorát idézhetnők itt: *i avullueshëm* 'könnyen párologó', *i banueshëm* 'lakható', *i dëmshëm* 'káros, ártalmas', *i kuptueshëm* 'érthető' stb. Ez a képző nem utolsó sorban a tudományos műnyelvben bizonyul igen hasznosnak.

Ugyanígy erősen terjednek a toszk területi nyelvjáráson alapuló irodalmi és köznyelvben az *-onjë*s-képzős szavak helyett a geg *-ues* képzővel alkotott szavak (általában nomina agentis). Így pl. a *diskutues* 'felszólaló', *hetues* 'vizsgálóbíró', *sulmues* 'rohammunkás' szavak főleg vagy kizárólag ebben az alakban használatosak, míg sok esetben ingadozás tapasztalható az *-onjë*s és *-ues* között (*admironjë*s — *admirues* stb.). Jelzőként is — mint több más nyelvben (pl. fr. *meurtrier*, un regard *meurtrier*, sp. *trabajador*, obrero *trabajador*, ol. *lavoratrice*, *masse lavoratrici* stb.) — gyakran fordulnak elő ilyen alakok: klasë *sunduese* 'uralkodó osztály', *masat punuese* 'dolgozó tömegek' stb.

Igen figyelemreméltó Shuteriqi javaslata egyes igék mult idejű melléknévi igeneveinek alakjával kapcsolatban. A *heq* 'húzik, vonszolok', *ndreq* 'kijavítok' s még több más igének szóbanforgó igeneve *-ur* végződésű az irodalmi nyelvben, ami toszk sajátság, ugyanakkor azonban a *marr* 'veszek, fogok', *bëj* 'csinállok' igék említett igeneve *-ur* nélküli. Mivel mind a geg, mind pedig a toszk nyelvjárásokban egyaránt igen gyakoriak az *-ur* nélküli alakok, Shuteriqi azt javasolja, hogy az irodalmi nyelvben a *heq*, *ndreq* stb. igék multidejű melléknévi igeneve is egyszerűen *heqë*, *ndreqë* legyen.¹ Ezek egyébként a beszélt nyelvben máris erősen terjednek. Az ország északi és déli vidékein egyaránt előforduló, nagy elterjedtségű alakok figyelembe vétele és népszerűsítése az irodalmi nyelven keresztül is, igen célravezetően szolgálja az egységes nemzeti és irodalmi nyelv kialakításának ügyét.

Külön említést érdemel még a főnévi igenév esete, ezt az alakot ugyanis újabban a toszk irodalmi nyelvben is mind gyakrabban látjuk felbukkanni, pl. nuk pati mundësi *me mësue* shkrimin 'nem volt módja megtanulni írni' (a mondat a toszk irodalmi nyelv egyik mesterétől, Z. Sakotól való: Buletin për shken-

¹ Mbi gjuhën tonë, 13–14. l.

cat shoqërore 1952. I. köt. 66. l.), Qëllimi i tij qe *me zëvendësue* një pushtues me një tjetër 'Célja az volt, hogy egy megszállót a másikkal helyettesítsen' (Dh. S. Shuteriqi, uo. 53. l.). Mint fentebb már jeleztük, a toszk — éppúgy mint a Balkánfélsziget egyéb nyelvei, a főnévi igenetet teljesen vagy majdnem teljesen kiküszöbölte¹ s így visszaállításának kísérlete figyelmet érdemel általános nyelvészeti szempontból is. Ha a főnévi igenévnek is sikerülni fog gyökeret vernie, úgy ez újabb tanulságos példája lesz annak, hogy a toszk területi nyelvjáráson alapuló nemzeti és irodalmi nyelv geg nyelvtani alakkokkal is bővíthet és gyarapodhat s ennek folytán mondat szerkesztési lehetőségei is szaporodnak.

Mindezek a jelenségek, amelyek nem merítik ki a valóság gazdagságát és mozgalmasságát, azt bizonyítják, hogy most már nem csak a geg vagy csak a toszk nyelvterületet érdeklő, hanem az egész országot átfogó, a kialakulóban lévő nemzeti és irodalmi nyelv egészére kiterjedő folyamatokról van szó. Nagyobb erővel, mint valaha, megindult és folyik 1944 vége óta az albán nép igazán közössé váló nyelvi élete is. Ahhoz, hogy nemzeti nyelvi hivatásának egyre jobban megfelelhessen, a toszk területi nyelvjáráson alapuló nemzeti nyelvnek bővílnie, gyarapodnia kell a többi nyelvjárás leghasznosabb elemeivel; azokkal, melyek nem a provincializmus kultuszát, a kialakuló egység felesleges hátráltatását, hanem a nemzeti nyelv szótári szókészletének vagy nyelvtani rendszerének tökéletesítését jelentik. Világos, hogy a szocialista fejlődés iramát követni igyekvő nemzeti nyelv saját alapnyelvjárásából nem merítheti mindazt, ami a szinte naponként jelentkező új nyelvi szükségletek kielégítéséhez szükséges. A koncentráció jegyében folyó nyelvjárasközi együttműködés tehát a további fejlődés szempontjából is nagyjelentőségű s lehetővé teszi, hogy az idegen szavak átvétele se legyen a kelleténél nagyobb mértékű. A tudományok nagy fejlődésnek induló terminológiája is a szocialista nemzetté fejlődő albán nép közös nyelvi életének bizonyítéka.

A mondottak után aligha adódhat más következtetés, mint az, hogy a geg irodalmi nyelvnek — melynek most is kiváló képviselői vannak — és a geg nyelvjárásoknak, a későbbi fejlődés során fel kell oldódniuk a minden albán számára közös és egységes, a toszk területi nyelvjáráson alapuló, de számos geg elemet is felszívó nemzeti és irodalmi nyelvben. Az irodalmi nyelvi többféleség, melyet az orosz nyelv oly tömören mnogopiszmennoszty-nak nevez s amelynek a toszk-geg kétféleség egy sajátos formája, általában a kapitalizmus előtti korszakra jellemző² s világos, hogy ez a kétféleség a szocializmus alapjait lerakó Albán Népköztársaságban is fokozatos elhalásnak néz elébe, hiszen a felszabadulás előtti fejletlen politikai és gazdasági koncentrációnak a szocialista korszakba átnyúló tükröződése. Persze a feudális kor-

¹ Sandfeld, *Linguistique balkanique*. Paris, 1930. 173. l.

² vö. Szanzsejev, i. h. 334. kk. l.

szakban a geg-toszk kétféleségnél nagyobb horderejű irodalmi nyelvi többféleség is volt akkor, amikor az albánul beszélő népet törökök kormányozták, a Koránt arabul olvasták, a görög-keleti albánoknak görögül prédikáltak s az okleveleket mindezen nyelvek mellett még latinul és olaszul is írták. Ez volt az a korszak, amikor a török hódítók — Sztálin szerint »évszázadokon át igyekeztek megnyomorítani, szétrombolni és megsemmisíteni a balkáni népek nyelvét«,¹ amikor a XVII. századi Pietro Bogdan szerint »trovandosi la nazione tra Turchi, Greci e Serviani di continuo la lingua va perdendosi«,² vagy amikor 1878-ban Bismarck a berlini kongresszuson kijelentette, hogy Albánia legfeljebb néprajzi fogalom, mert Albániáról beszélünk ugyan, de albánok nincsenek.

Az a körülmény, hogy az albán nyelv a török elnyomás hosszú évszázadain keresztül nem juthatott szerephez, az állami élet s igen sokáig a világi, nemzeti irodalom terén sem, kétségkívül szintén nagy mértékben hátráltatta az egységes és közös nemzeti nyelv kialakulásának folyamatát, magára az albán népnyelvre azonban nem kevésbé érvényesek Sztálinnak azok a szavai, melyeket a török beolvasztók törekvéseivel sikeresen szembeszálló balkáni népek nyelvéről mond: »Ez alatt az idő alatt a balkáni nyelvek szótári szókészlete komoly változásokon ment át, sok török szót és kifejezést fogadtak be, voltak 'integrációk' is, 'differenciációk' is, de a balkáni nyelvek mindezt elviselték és túléltek. Miért? Azért, mert ezeknek a nyelveknek a nyelvtani rendszere és alapszókincse alapján megmaradt.«³

A toszk-geg irodalmi nyelvi kétféleség is ilyen a feudális török korszakból fennmaradt »differenciáció« emléke, melynek a szocialista fejlődéssel párhuzamosan kell fokozatosan megszűnnie. Az egységes irodalmi nyelvnek — mint normatív nyelvnek — kialakulása a szocialista fejlődésnek előbbutóbb megvalósítandó és megvalósuló követelménye. Világos, hogy kettős normarendszerre nincs és nem is lehet szükség. A tartalmában szocialista albán kultúra nemzeti formája az egész albán nemzet erkölcsi és politikai egységének megfelelően vívja ki a maga ugyancsak egységes jellegét.

Ennek a részleteiben még kialakulóban lévő egységes irodalmi nyelvi normarendszernek a toszk és főleg a geg nyelvjárások, tájsházások fokozatos koncentrációja, az egységes és közös beszélt nyelv fokozatos megteremtése terén kimagaslóan fontos szerepet kell játszania.

Ahhoz, hogy a közös és egységes nemzeti és irodalmi nyelv az egész albán nép közkincsévé váljék, természetesen a nemzeti felszabadító háború utáni kedvező politikai, gazdasági és kulturális feltételek mellett is hosszabb

¹ Marxizmus és nyelvtudomány 22 ; 24. 1.

² Id. 1675. június 25-én kelt levelét ; M. Roques Recherches sur les anciens textes albanais, 35. l. (»mivel törökök, görögök és szerbek között él a nép, nyelve egyre jobban pusztul«).

³ uo.

időre van szükség.¹ A nyelvi egység nem robbanásszerűen jön létre, előfeltétele az ipar tervszerű, egyenletes fejlődése az egész ország területén, a mezőgazdaság fokozatos szocializálása s mindezzel párhuzamosan a dolgozó nép széles rétegeinek kulturális felemelése.

Előadásom első részében már utaltam azokra az Albán Munkapárt és Enver Hodzsa vezetése mellett elért eredményekre, melyek a nyelvi egység gazdasági és kulturális megalapozását jelentik. A Xhuvani szerint néhány nemzedéknyi időre lesz szükség, hogy a toszk területi nyelvjáráson alapuló egységes és közös nemzeti és irodalmi nyelv általánossá váljék s ezt a fejlődést kell támogatni, de nem robbanásszerű változtatással, pl. azzal, hogy a geg irodalmi nyelvet művelő írókkal is elfogadtatjuk a toszk irodalmi nyelvet, hiszen világos, hogy a geg írók csak szűkebb értelemben vett anyanyelvükön tudnak igazán értékes és művészi alkotásokat nyújtani. Ez a probléma azonban — nézetem szerint — csak átmenetileg jelentkezik, ha a várható fejlődés egészét tartjuk szem előtt. Éppen a fejlődés egészének szemmel tartása mellett tételezhető fel teljes joggal, hogy azok a leendő északi születésű írók, akik már az általános iskolában a toszk alapon kialakuló irodalmi nyelvvel fognak megismerkedni, nyilván ezt is fogják művelni, szépirodalmi műveikben erre a közös és egységes irodalmi nyelvre fognak támaszkodni.²

Az egységes és közös nemzeti és irodalmi nyelv ma már nemcsak a legjobb hazafiak óhaja, mint volt az Újjászületés korában, hanem évről-évre

¹ A. Xhuvani nem helyesli, hogy az iskolákban a toszk irodalmi nyelvet tanítják már most, ami szerinte különösen a Matitól északra okoz nehézségeket a tanulóknak. Javaslja, hogy az általános iskola első három osztályában a geg gyermekek még gegül tanuljanak s azután térjenek át a toszkra. Megemlíti, egyebek között azt is, hogy jelenleg még nincs kellő számú, a toszk irodalmi nyelvet eléggé ismerő tanító ahhoz, hogy mindenütt az országban egységes nyelven folyják az oktatás. Mindezek a nehézségek azt bizonyítják, hogy a nyelvi egység máról-holnapra csakugyan nem valósítható meg. (Ld. a szeptemberi ülészakon tartott előadásának kéziratát, 6–7. l.)

² Meg kell itt jegyeznünk, hogy a szeptemberi ülészakon, amelyen az ATI belső és külső munkatársai, írók, újságírók, tanárok és a kulturális élet más képviselői vettek részt Dh. S. Shuteriqi nézetével szemben ellenvélemények is hangzottak el, melyek közül Llazar Siliqi ellenvéleménye látszik a legfontosabbnak. Mivel éppen aznap (szeptember 10-én) kellett visszarepülnöm Budapestre, amikor az ülészak megkezdődött, csak a Zëri i Popullit szeptember 19-i számában M. Domi tollából megjelent ismertetés és az ATI külföldi kapcsolatokkal foglalkozó osztályának közleménye áll rendelkezésemre az ott elhangzott véleményekre nézve. Shuteriqi, Zihni Sako, Mynir Reso (a Pedagógiai Főiskola tanára) a toszk alapon fejlődő irodalmi nyelv mellett foglaltak állást, melynek fokozatos bevezetését az északi iskolákba A. Xhuvani is helyesli, míg két geg író: Mark Gurakuqi és Llazar Siliqi szerint az albán irodalmi nyelv kérdése még nem tekinthető lezártnak, mivel még hiányzik a tudományos bizonyító anyag, melynek alapján a toszk irodalmi nyelv véglegesen elfogadható volna. Még a középalbániai (geg) területi nyelvjárára épülő irodalmi nyelvnek is akadt híve Lirak Dodbiba személyében.

Mint látjuk, az ülészak folyamán teljes mértékben érvényesült a szabad vita szelleme s a vita eredményességét nagyban fokozta a Tiranában időző V. Suhotin hozzászólása. A szovjet tudós hangsúlyozta, hogy egy nemzet irodalmi nyelvi normáinak kidolgozása gyakran igen bonyolult feladat, mely mélyreható, előkészítő munkát igényel. Sürgette az albán nyelvjárások tanulmányozását, nyelvatlasz és nyelvjárási monográfiák készítését, a nyelvjárások egymás közötti viszonyának tisztázását. Véleménye szerint is hosszú ideig tart, míg egy területi nyelvjárás végül is az egész nép irodalmi nyelvvé fejlődik.

erőteljesebben fejlődő valóság s ahogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom a hatalmas Szovjetunió sok-sok felszabadított népét ajándékozta meg nemzeti és irodalmi nyelvvel, úgy fog véglegesen megoldódni a szocialista nemzetté fejlődő albán nép nyelvi egységének kérdése is az Albán Munkapárt és Enver Hodzsa vezetésével a sztálini korszakban.